

ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Розглянута еволюція грошового обігу та фактори, які впливали на трансформацію грошових форм. Виділено основні тенденції, що спостерігаються у процесі руху грошової маси. Проаналізовано вплив нових електронних інструментів розрахунку на майбутній розвиток грошової системи у світі.

Ключові слова: грошовий обіг, безготівковий обіг, готівковий обіг, еволюція грошових форм, електронні гроші.

Рассмотрена эволюция денежного обращения и факторы, которые влияли на трансформацию денежных форм. Выделены основные тенденции, наблюдаемые в процессе движения денежной массы. Проанализировано влияние новых электронных инструментов расчета на будущее развитие денежной системы в мире.

Ключевые слова: денежное обращение, безналичное обращение, наличное обращение, эволюция денежных форм, электронные деньги.

In the article discusses about the evolution of money and factors that influenced on the transformation of money forms. Highlights the main trends that observed to the money circulation. The influence of new electronic tools on monetary system was analyzed.

Keywords: money circulation, non-cash circulation, cash circulation, evolution of money, e-money.

Грошові відносини представляють собою складну систему, яка віддзеркалює різні аспекти відтворювального процесу. Усі форми грошей, у ході обслуговування ними процесу товарного обігу, розподілу та перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту у процесі розширеного відтворення формують грошовий оборот. На сьогодні визначальною системою організації грошового обороту є банківський сектор, в основі якого знаходиться центральний банк. Але об'єктивні економічні та технологічні зрушення в суспільстві породжують нові категорії, які в майбутньому можуть визначати нові принципи та закони грошової системи. В цих умовах стає необхідним переглянути еволюцію грошового обігу, та визначити основні тенденції, що спостерігаються у процесі руху грошових ресурсів.

Розгляд проблем грошового обігу розкриваються у працях Д. Ван-Хуза, Д.Патінкіна, Ф. Хайека, Л. Харріса та ін. Серед українських авторів треба виділити: А. Гальчинського, Б. Івасіва, І. Лютого, В. Міщенко, М. Савлука, А. Чухна та інших.

Метою статті показати еволюцію грошового обігу в світі та визначити сучасні тенденції, які визначають характер грошового обороту в країні.

Грошовий обіг виникає у процесі усупільнення товарообмінних відносин, коли відбувається трансформація обміну благами з випадкового у стійке та систематичне явище. Продукти діяльності стають об'єктом специфічних відносин, приймаючи форм товару, а це в свою чергу стає основою для появи грошей. Розвиток торгівлі призвів до якісного зміну грошового обігу, оскільки недосконалі типи загального еквіваленту починають замінятися благами, для яких характерні портативність, однорідність, довгостроковість, подільність, відносна рідкість. Роль досконалого еквіваленту починають відводити золоту та сріблу.

Можливості золота розкриваються повністю тоді, коли їх було стандартизовано. Монети дали змогу відмовитися від необхідності виміру якості та ваги дорогоцінних металів під час купівлі-продажу товару. Функції карбування відводилися державі, як найбільшій та найвпливовішій суспільній інституції, а походження грошей стали асоціювати із раціонально-психологічними аспектами людської діяльності.

Поява монет значно спростила торгові операції, але при певних історичних умовах виникають величезні витрати пов'язані із зберіганням та транспортуванням значної кількості дорогоцінних металів. Особливо ця проблема була відчутна у Середньовіччі. Європейські держави були розділені між місцевими феодалами, кожен з яких міг привласнити товар чи гроші під час торговельної компанії. З іншої сторони найвигідніші торговельні маршрути пролягали поміж мусульманські

країни, відносини з якими були вкрай проблемними через релігійні відмінності. Для вирішення цих проблем торговці зверталися за допомогою до лицарських орденів, які брали на себе зобов'язання з транспортування та збереження дорогоцінних монет. Пізніше ці ордени стали справжніми банками, які надавали численні фінансові послуги дворянству [1, 106]. Завдяки їм в обігу з'являються перші грошові розписки, які були прообразами майбутніх векселів та банкнот. Але у кінці XIII століття відбулися події, які привели до занепаду лицарських братств, разом з тим у XII-XIII ст. Римська церква посилила покарання за лихварську діяльність, отже подальшого розвитку грошовий обіг у Середньовіччі не дістав.

Наступний етап якісних змін у відносинах з приводу обігу грошових форм стався в епоху Відродження. У найбільших торговельних центрах того часу, – Венеції, Генуї та Флоренції, з'являються перші банки. Слово "банк" походило від італійського bank, banco, та означало – велика лава, на таких лавах проводили обміни валют, приймалися гроші в оплату, брали позики. З часом слово "банк" почало асоціюватися з грошовими справами та увійшло у більшість мов світу [1, 119]. Оскільки лихварські операції були ще заборонені, то банкіри пропонували переказні векселі. Цей платіжний документ гарантував виплату певної суми у визначеному місці та часі. Векселі стали вигідним заміном золотих монет, оскільки економили витрати на переміщення значних сум золотих грошей.

Італійські банкіри були лише купцями, які орієнтувалися на операції з грошима. В інших країнах, роль банкірів виконували ювеліри або нотаріуси. Так в Англії ювеліри надавали послуги зі збереження золота, за що брали невелику платню та виписували розписку, коли його клієнту потрібні були кошти для розрахунку він повертав розписку та забирав визначену суму. З часом завдяки репутації ювелірів, ці розписки почали використовувати у якості платіжних інструментів.

З втратою визначального авторитету церкви та відміною рядом урядів заборон на кредитні (тоді ще лихварські) операції, саме інституції, що акумулювали у себе значні обсяги виданих на збереження грошей, починають активно кредитувати та фінансувати різні торговельні та промислові проекти. Паралельно вони продовжують брати на збереження золоті гроші, але оскільки виник механізм монетизації вільних грошей, то за можливість тимчасового володіння грошовими ресурсами починають платити. В заміні золотих монет такі інституції видають цінні папери, які мали назву банкнот. Оскільки вже існувала практика використання паперових платіжних засобів у торгівлі, то банкноти активно розповсюджуються серед купців та дворянства.

Наступний етап розвитку грошових систем розпочинається з кінця XVII ст., саме тоді відбувся процес активного втручання держави у монетарну сферу. Треба зазначити, що і до цього держава безпосередньо визначала певні тенденції на ринку грошей: здійснювала карбування монет, встановлювала обмеження на процентні ставки, розширювала чи звужувала кількість дозволених грошово-кредитних операцій. Цей етап пов'язано зі створенням центральних банків, монополізацією емісійної діяльності та перетворенню банкнот на офіційну грошову одиницю.

Треба зазначити, що створенню державою банків, передувало бажання урядів провідних Європейських країн отримати механізм фінансування державних заповнень. Так перший центральний банк у світі був створений в Англії у 1694 році у формі акціонерного товариства з метою "покращення збору коштів для передачі казначейству 1,200,000 фунтів стерлінгів" [2, 14]. У 1848 році Парламент закріпив за Банком Англії монополію на емісію грошей та дозволив фідучіарну емісію [2, 20].

У Франції перший емісійний банк з'являється у 1716 р., засновником його був Джоном Ло, а мета діяльності – фінансування колоніальної компанії країни. У 1718 р. банк став державним, а Джон Ло отримав посаду міністра фінансів. Наслідки діяльності даного банку були катастрофічні, вже у 1720 р. банк збанкрутував, а сам Джон Ло вимушений був бігти з Франції. Наступний емісійний банк "Кес д'Ескомт" був заснований у 1776 р. міністром Франції Тюрго. Цей банк активно кредитував уряд за рахунок емісійної діяльності, а у 1789 році ви-

пустив перші незабезпечені золотом короткострокові державні асигнації.

У Німеччині першим емісійним банком, який успішно функціонував, став Берлінський Королівський Банк. Він був заснований у 1765 р. Фрідріхом Великим. Постійні кредити уряду під час війни з Наполеоном та втрати, які понесла Пруссія в результаті Тильзїтського договору, призвели до того, що банк був реструктуризований у приватний, хоча незалежність від уряду залишилася номінальною [2, 40].

З появою центральних банків держава отримала можливість повністю визначати кількість та принципи обігу грошей. Паперові гроші, оскільки вони були емітовані державою, отримали офіційно статус повноцінних грошей, які до початку XX століття офіційно можна вільно було обміняти на золото. Поступово за законом Грешема дешеві паперові гроші витіснили золоті монети з платіжного обороту (рис.1).

Після першої світової війни провідні країни світу розпочали процес поступового пом'якшення прив'язки паперових грошей до реального золота, оскільки частина фінансування військових витрат була здійснена за рахунок додаткової фідучіарної емісії. В Англії та Франції було запроваджено золотозливкові стандарти, за якого монети в обіг не випускалися, але забезпечувався обмін банкнот на золоті зливки [3, 476]. На міжнародній конференції в Генуї у 1922 році було прийнято, що крім золота за зовнішньоторговельними розрахунками можна було використовувати англійський фунт та долар США.

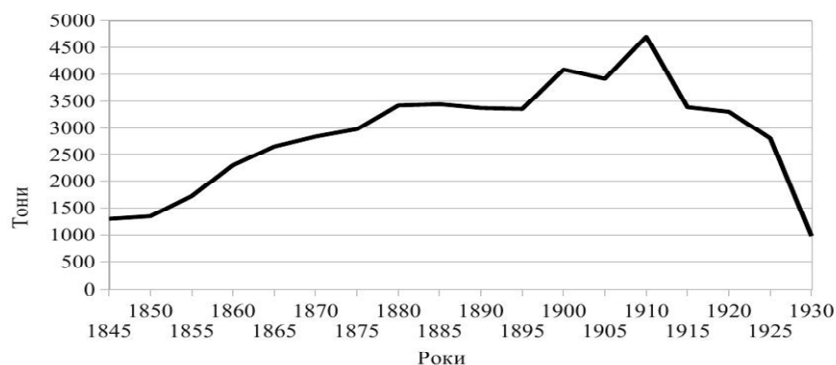

Рис. 1. Зміни обсягів золотих монет в обігу та у комерційних банках за 1845-1930 рр., у тонах

*Джерело: побудовано за даними World gold council [4]

Після Великої депресії 1929-1933 рр. Великобританія, Франція, Японія та ряд інших країн скасували прив'язку національних валют до золота, що призвело до їх значного девальвування. У 1971 році остання країна (США) скасувала прив'язку долара до золота, хоча офіційно це рішення підтвердили лише у 1976 році, коли було створено Ямайську валютну систему плаваючих курсів, за якою золото втрачало статус валюти взагалі.

У 70-х роках XX ст. в умовах розвитку технологій комунікаційного зв'язку виникає нове явище – електронні платіжні системи. Електронні платіжні системи за своєю суттю є формою депозитних грошей, які за участю електронних носіїв інформації забезпечують здійснення платежів. Сучасні телекомунікаційні та інформаційні технічні засоби забезпечують переказ грошей та реєстрування інформації про платежі без паперових носіїв інформації. Значна економія на витратах обігу та прискорення розрахунків сприяло широкому запровадженню різних форм електронних розрахунків.

Серед сучасних тенденцій у організації грошового обігу можна виділити наступні:

1. Визначальний вплив центральних банків у організації грошового обігу.
2. Перевага безготівкового обігу над готівковим.
3. Поява та розповсюдження нових електронних інструментів розрахунку.

Центральний банк – є емісійним центром країни, це єдиний орган, який визначає правила організації грошового обігу, контролює діяльність комерційних банків. Влада цих інституцій заснована на їх монополізмі у створенні грошей, тобто на унікальній можливості збільшувати та зменшувати грошову базу [5, 3].

Випуск грошей центральним банком відбувається у тому випадку, коли він викупає активи у господарських суб'єктів, або надає кредити комерційним банкам. Найбільше розповсюдження у ринковій економіці отримали кредитні операції, це дозволяє характеризувати сучасні "цетробанківські" гроші як кредитні. Але наряду з кредитними операціями велику роль відіграють купівля

державних цінних паперів, або купівля векселів передових національних компаній та придбання вільноконвертованої валюти [6, 109].

Обсяги чистої безготівкової емісії в Україні мають кон'юнктурний характер, так в умовах активного розвитку фінансово-кредитного сектору у 2001-2005 рр. відбувався процес зростання обсягів випуску безготівкової емісії, пік якої прийшовся на 2005 рік (рис. 2). У 2006-

2007 рр. спостерігається незначне скорочення емісії, а у 2008-2010 рр. новий сплеск обсягів емісії грошей. Цікавими для дослідження є 2008-2009 рр., час світової фінансово-економічної кризи. Ми бачимо, що НБУ перейшов, зі звичайного валютного каналу емісії на переважно кредитний, що пояснювалося необхідністю стимулювати ліквідність банківської системи.

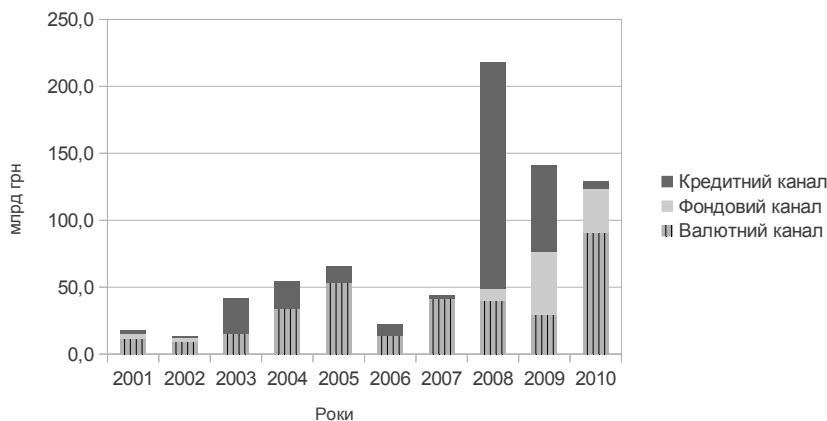

Рис.2. Частка безготівкового обігу в грошовому обігу України

*Джерело: побудовано автором за даними НБУ [11].

Поява та розповсюдження нових електронних інструментів розрахунку.

Науково-технічний прогрес та розвиток фінансового ринку певною мірою сприяли появі інноваційним продуктам для здійснення платежів. Нові платіжні інструменти не з'являються випадково за бажанням розробників, їх поява – об'єктивний процес, викликаний новими незадоволеними потребами та підвищеними вимогами до ефективності та надійності платежів [12, 3]. Можна ідентифікувати два основних елемента новизни пов'язаних з появою електронних грошей: по-перше, унікальний механізм здійснення платежу, по-друге, специфічний устрій систем електронних грошей, що дозволяє включати у свої рамки як грошові, так й не грошові системи [13, 15]. Часто електронні гроші виникають як напрям діяльності великих високотехнологічних корпорацій. Так "Яндекс.Деньги" є підрозділом компанії Яндекс, основна діяльність якої це пошук в Інтернеті та продаж реклами, а PayPal є власністю eBay Inc., яка надає послуги в сфері Інтернет-аукціонів.

В Україні, згідно з постановою Правління Національного банку України від 25.06.2008 №172, визначено, що електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента [14].

Потенційні переваги від використання електронних грошей:

- 1) пришвидшення транзакції;
- 2) можливість анонімного безготівкового розрахунку;
- 3) доступ до електронної комерції.

На сьогодні спостерігається значне зростання обсягу електронних грошей у світі. Так в Європі, в зоні євро, обсяги емісії електронних грошей зросли з 65 млн. євро у 1997 р. до 2,454 млрд. євро у 2010 р. Найвищі темпи абсолютного зростання спостерігаються останні 3 роки, так у 2007 р. обсяги емісії був ще на рівні 687 млн. євро (рис. 3). Отже середній темп за ці три роки склав більше ніж 85 % [15].

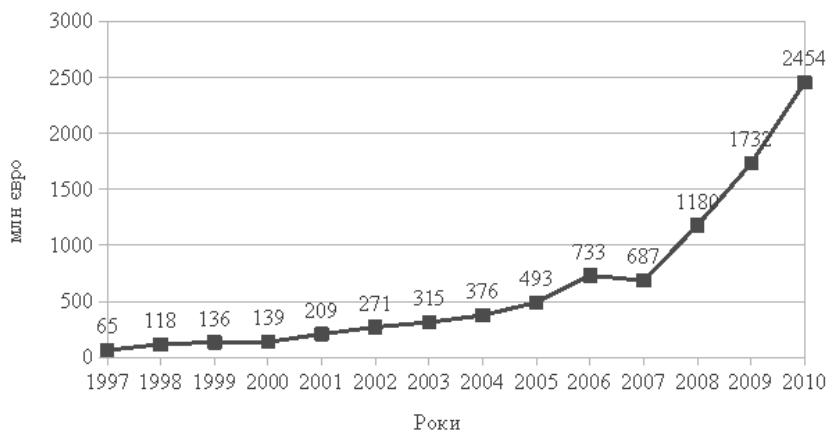

Рис. 3. Обсяги емісії електронних грошей в зоні обігу євро за 1997-2010 роки

*Джерело: розраховано автором за даними Європейського Центрального Банку [15]

На сьогодні визначені такі фактори можливого впливу електронних грошей на характер грошового обігу в країні. По-перше, поступове витіснення національних грошей електронними призведе до зниження ефективності грошово-кредитної політики центральних банків. По-друге, на сучасному етапі високотехнологічні компанії, які сприяють розвитку електронних грошей, володіють значними сумами високоліквідних коштів

(табл. 1), що дає їм можливість стати наступними, після фінансово-кредитних інституцій, центрами фінансових ресурсів. Більше того обсяги грошових активів цих компаній такі, що може бути порівняні із золотовалютними резервами України, отже у разі створення власної приватної Інтернет-валюти, вони зможуть забезпечити її ліквідність на довгий термін.

Таблиця 1. Обсяги фінансових показників деяких найбільших HiTech компаній світу на кінець 2010 р., у млрд дол. США

Компанія	Високоліквідні грошові активів (Cash, Cash Equivalents & short-term investments)	Балансова вартість (Total Assets)	Дохід (Revenues)
1	2	3	4
Cisco Systems, Inc.	36,861	81,130	40,040
Microsoft Corporation	36,788	86,113	62,484
Google	34,975	57,851	29,321
Apple Inc.	25,620	75,183	20,343
Samsung Electronics	22,480	134,289	154,630

*Джерело: складено автором, за даними [16; 17; 18; 19; 20]

Еволюція грошового обігу є безперервним об'єктивним процесом, що відбувається під впливом багатьох факторів. Так перехід до монет був спричинений необхідністю уніфікації загального еквівалента, що призвело до зниження витрат на транзакційні операції. Поява паперових платіжних засобів стала можливою завдяки зниженню авторитету церкви у питаннях кредитних відносин у суспільстві. Електронні платіжні засоби стали можливі завдяки появі складних технологій комунікаційного зв'язку. Ми не применшуємо і ролі держави у цих процесах, оскільки монети та паперові гроші у сучасному їх розумінні, могли з'явитися лише при активному втручанні законодавчої та виконавчої влади.

Сьогодні до основних тенденцій що спостерігаються у грошовому обігу можна віднести: по-перше, визначальний вплив центральних банків у організації грошового обігу. Так монополізація емісії та законодавчої ініціативи за центральними банками призвело до того, що держава може активно впливати на якісні та кількісні характеристики грошового обігу країни. По-друге, на сьогодні спостерігається перевага безготівкового обігу над готівковим, що пояснюється рядом позитивних зрушень у процесі розрахунку для користувача та держави. По-третє, поступово починають розповсюджуватися нові системи електронного розрахунку, які в майбутньому, при певних умовах, можуть стати ефективним заміником сучасних грошових форм.

1. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація. – К.: Книга, 2007. – 528 с. 2. Смит, Вера. Происхождение центральных банков (пер. с англ.). – М., 1996. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vixri.ru/d/a_ekonomika/Smit%20V.%20%20Proisxozhdenie%20central%20nyx%20bankov.pdf. 3. Чухно А.А. Твори: У 3 т. Т. 1. Становлення і розвиток ринкової економіки. – К.: НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України, 2006. – 592 с. 4. Monetary gold

// World gold council [Електронний ресурс] – <http://www.gold.org/deliver.php?file=/value/stats/statistics/pdf/Pages%20from%20tim-green.pdf>. 5. Грачева М. Центральные банки в эпоху электронных денег: потеря былого могущества? // Мир электронной коммерции. – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.osp.ru/ecom/2000/10/cb.pdf>. 6. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Г.Е. Алпатов, Ю.В.Базулин и др.; Под ред. В.В.Иванова, Б.И.Соколова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 624 с. 7. Річні звіти НБУ за 2001-2010 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep.htm. 8. Рожко О.Д., Рак Р.В. Вплив міжнародних фінансових організацій на глобалізаційні процеси та ефективність використання їх кредитних ресурсів в Україні / Вісник КНУ імені Тараса Шевченка, "Економіка", №102, 2008, с. 44-47. 9. Гроші та кредит: Підручник / Лютий І.О., Любіна О.В., Рожко О.Д./ – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – 559 с. 10. Посилення системних ризиків глобальної фінансової системи та трансформація регуляторної моделі у фінансовому секторі // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2011. – Випуск 127. – С. 9 – 13. 11. Статистичний бюлетень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic%20bulletin/elbul_2011_xls_archiv.zip. 12. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 10 / П.М.Сенищ, В.М.Кравець, В.І.Мищенко, О.О.Махаєва, В.В.Крилова, Н.В.Гришук – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. – 145 с. 13. Электронные деньги : учебник. / Кочергин Д. А. – М.: Маркет ДС; ЦИПСИР, 2011. – 424 с. 14. Про електронні гроші в Україні : постановва Правління НБУ : від 25 червня 2008 року № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0688-08>. 15. Euro-denominated electronic money in circulation in the euro area [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stats.ecb.europa.eu/stats/download/bsi_emoney/bsi_emoney/bsi_emoney.zip. 16. Google investor relations 2010 Financial Tables [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investor.google.com/financial/tables.html>. 17. Annual Report 2010 MicroSoft Corporation Financial Review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.microsoft.com/investor/reports/ar10/10k_fr_fin.html. 18. About samsung Financial highlights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.samsung.com/us/aboutsamsung/ir/financialinformation/financialhighlights/IR_Financial2006.html. 19. Apple Reports Fourth Quarter Results [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apple.com/pr/library/2010/10/18Apple-Reports-Fourth-Quarter-Results.html>. 20. Cisco Systems, Inc. 2010 Annual Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investor.cisco.com/financialStatements.cfm>

Надійшла до редколегії 22.12.11